

Lajtha László emlékezete

ÖSSZEGYŰJTÖTT ÍRÁSAINAK MEGJELENÉSE ALKALMÁBÓL

Jóllehet, a születése századik évfordulójának évében rendezett előadások, hangversenyek, megemlékezések, vetélkedők és rádióműsorok, valamint a róla szóló vagy vele kapcsolatos cikkek, tanulmányok egész sora sokat törlesztett már a régi adósságból, legtöbbit talán mégis írásainak a közelmúltban megjelent első kötete segíthet abban, hogy mindjobban megismerjük Lajtha Lászlót, a XX. századi magyar szellemi élet kimagasló egyéniségét, a Francia Tudományos Akadémia tagját. Amit más mondott, illetve írt róla, az lehet igaz és szép, elgondolkodtató vagy munkára serkentő, de amikor ő nyilatkozott és írt önmagáról, amikor gondolatait ő fűzte szoros egységbe, amikor mint kiváló tudós, ő világított rá a magyar népzene még homályban maradt területeire, és amikor mint zeneszerző-kortárs vagy barát, ő szólt Bartók Béláról, Claude Debussy-ról, Vaughan Williamsról, akkor mindenki másnál többet nyújtott és hitelesebb képet adott saját magáról, Lajtha Lászlóról is.

A centenáriumnak így méltó megkoronázása az Akadémiai Kiadónál nemrég megjelent, több mint 300 oldalas kötet, melyben Lajtha 55, korábban publikált, illetve kéziratban maradt írását, előadását veheti most kézbe az olvasó. A válogatás és a sajtó alá rendezés Berlász Melinda zenetörténész gondos, odaadó munkáját dicséri. A kötet egyes fejezeteinek kijelölése, az annotált bibliográfia, valamint a különféle mutatók elkészítése példaszzerű.

Igaz, a kötetet olvasva egyre közelebb kerülünk Lajtha Lászlóhoz, ám ugyanakkor egyre növekvő érdeklődéssel kérdezzük: ki is volt hát ez a páratlan, rendkívüli, saját szavaival élve „szabálytalan” ember? Akiről, amíg itt élt közöttünk, kevesebbet tudtunk meg, mint most, harminc évvel a halála után. Akit csendes példamutatása, vasakarata, gerinces magatartása, szókimondó stílusa, önpusztító munkamódszere, kivételes tehetséggel párosult, ernyedetlen szorgalma, ritka nagy invenciója és polihisztornak is beillő tudása a XX. századi magyar művelődés, zeneszerzés és zenetudomány legjobbjai közé emelt. Mennyit ismert el belőle, és mennyit tanult tőle az ország? Ma már úgy érezzük: életében – sajnálatos módon – keveset. Pedig minden leírt vagy kimondott szava, minden eljátszott vagy énekelt dallama jobbító szándékú volt.

A dolgok természetéből adódik, hogy Lajtha László nem fejezhette be egyik munkáját sem. A néphagyomány felkutatása, megörökítése, tanulmányozása és továbbéltetése folyamatos tevékenység, melyet csak elkezdni lehet. A kötetben megjelent cikkek minden szavából és mondatából új témák sarjadhatnak. Lajtha érdeklődési körében több generáció terve is elfér. Akár a népi hangszerek kutatását, akár a zenei közélet vagy az egyházi zene vizsgálatát folytatjuk, az ő nyomdokain haladhatunk. A jövő tennivalói közé sorolja a gregorián és a magyar népi dallamok kapcsolatának felderítését: *„Még megoldásra váró, hosszadalmas, de szép munka jut részül annak, aki majd szótárszerűen összeírja a gregorián és népi dallamegyezéseket.”* Már 1929-ben nagyszabású lehetőséget vázol fel: *„A magyar népdalmonumenta kiadása után kezdődhetne meg igazán sokoldalú munka. Igen fontos volna a magyar motívumszótár összeállítása. Azokra a dallamfordulatokra, azokra a melódiacsírákra gondolok, amelyek egyrészt népzeneinkben gyakrabban használatosak, másrészt meg amelyek a magyar dallamok komponensei.”* *„...felhasználhatnók anyagunkat az összehasonlító zenefolklór céljaira [...] igen érdekes volna, ha*

megrajzolhatnánk különböző népeken keresztül haladó útjukat és általában elterjedtségük térképét." Két évtizeddel később valóságos felhívást fogalmaz meg: *"A különböző népzeneik kapcsolata tanítson meg arra, hogy mi, Európa népei sokkal mélyebben vagyunk egymás testvérei, mint ahogy azt tudnánk és hirdetnénk."*

Századunk nagyjai közül Lajtha László leginkább talán Ady Endréhez vagy Illyés Gyulához hasonlítható. Természetesen a mindvégig meghatározó, szoros francia kapcsolatra gondolunk, arra, amely mindhármuk életében döntő jelentőségű volt nemcsak művészetük kiteljesedése, de magyarságuk megőrzése szempontjából is. A világos, a színekben oly gazdag, a változásra, a játékra mindig kész latin szellemiségre, amely már ifjú korukban rabul ejtette őket, részt vett egyéniségük kialakításában, s vigasztalással is szolgált az országot mindjobban bénító sötétség idején. Európaivá válásunk első feltétele – magától értetődik – a biztos nyelvtudás. Kevesen mondhatják el magukról, hogy úgy ismerték a francia és az angol nyelvet, mint ahogy Lajtha ismerte. Megindító szavakkal és elragadtatással írt arról, hogy mit jelentett számára a francia „clarté”, a gall „esprit”: *"Megcsapott akkor Párizs szabad levegője és végtelenül megszerettem [...] Párizs valóban második hazám lett."* (1937) *"És szobámba varázslódott az Isten teremtette minden szépség, mert együtt álmodtam mindent egy francia muzsikussal, akit úgy hívtak, hogy: – Debussy."* (1947) *"Számomra Jannequin és Couperin a francia szellem világosságát, tisztaságát jelentik. Attetsző, sohasem túlerhelt, mindig mérsékelt muzsikájuk [...] jellegzetesen francia."* (1962) *"La douce France"* ellenállhatatlan vonzásába került Lajtha végül is hasonlót érezhetett, mint a nagy amerikai elnök, Abraham Lincoln, aki angol-szász létére jelentette ki: *"Chacun a deux patries, la sienne et la France."* A hajdani századok történeti eseményeiben és építészeti remekeiben egyaránt páratlanul gazdag ország, mely az Atlanti Óceán sziklás-homokos partjaitól a Mont Blanc örök hóval borított csúcsáig, a Mont Saint Micheltől a provençai If váráig terjed, nemcsak a magyaroknak, de a földkerekség minden népének vágyva vágyott zarándokhelye lett. Erről Lajtha így ír: *"Az igazi nagyság adni is tud, elfogadni is. Egyszerre tud nemzeti és nemzetközi is lenni. Kitágítja a nemzeti művelődés határait, befogadja az általános emberi minden hozzája érkező áramlását és nem is ismeri a szűk, elzárkózó, nemzetinek csúfolt gyűlölködést."*

A XX. századi magyar modell, hogy a zeneszerző egyben népzenekutató is, Lajtha egész életével példázható. Mint az egy évtizeddel idősebb nagy példaképei: Bartók Béla és Kodály Zoltán, vagy a későbbiekben a Moldvát járó Veress Sándor, majd a somogyi Karádon gyűjtő Dávid Gyula, a kide-i monográfiát megírt és a magyar népdalok rendszerében oly nagy részt vállaló Járdányi Pál, Lajtha életében is elválaszthatatlan a kettő. *"...a népzene az a zeneszerzőnek, ami a föld volt Antheusnak."* – mondotta 1948 telén a budapesti British Councilban tartott előadásában. A székelyföldi, a mezőségi, a palócok között végzett gyűjtése és az élete utolsó éveiben megvalósult, olyannyira szeretett nyugat-dunántúli kutatása mind gazdag eredménnyel járt, nemegyszer addig ismeretlen hangszeres és énekelt magyar zenei hagyományt tárt fel.

A népzene felhasználásáról egy 1948-as londoni előadásában Bartók és Kodály mellett saját magáról többek között a következőket mondta: *"Magyarországon legtöbbször azt írják rólam, hogy muzsikám egyik fő jellege, hogy franciás. Franciaországban még akkor is magyar folklórt emlegetnek, mikor én azt hiszem és bizonyítani is tudom, hogy abban a muzsikában bizony semmi folklór nincs. Ha van folklóre imagineaire, úgy a zenében található folklorisztikus elemek ennek a folklóre imagineaire-nek elemei. Azt, hogy muzsikámnak magyar jellege van, nem tagadom. Nem is lehet másképp."* Néhány gondolattal később – meglepetésszerűen – így folytatja: *"Mindezek után hadd jelentsem*

ki, hogy nem szeretem a folklorisztikus zenét. A népzene gyűjtés elterjedésével egyre több az olyan zeneszerző, aki ilyen vagy olyan népi táncszüiteket ír. A népdal azonban nem válthat meg senkit, nem lehet tehetség- és invenciópótlás."

Lajtha László minden beszéde, írása és zenéje egyaránt magán viselte, illetve viseli bonyolult, de mégis rendezett, az igazság és a szépség keresésében fáradhatatlan, ám alapjában véve békeszerető egyéniségének számos vonását. Visszaemlékezve a vele töltött tanítási órákra, egyéb összejövetelekre, az elsők között jut eszünkbe, hogy milyen választékosan beszélt. Nem sietett, inkább hallgatott, de tétova félmondat soha nem hagyta el az ajkát. Szellemes és csípős megjegyzés annál több. Szívesen élt ez utóbbiakkal, mintha még élvezte volna is, hogy barátságtalan embernek tartják. Pedig belülről mosolygott. Cikkeit olvasva egészen hasonlókat tapasztalunk. Az odaillő szavak pontos kiválasztása, a mondatok hibátlan szerkesztése, ugyanakkor a közérthetőség és a könnyedség, valamint a szép, szellemes metaforák Lajtha írásainak mindenkori velejárói. *"Mint az erdő avarja, úgy rakódnak egymásra évszázadokon keresztül a stílusrétegek, s mint ahogy a legelső lombrétegből idővel új életek termőtalaja válik, úgy termékenyíti meg egy-egy rég letűnt stílus tudatalatt dolgozó életereje az élő népzene."* Másutt – némi iróniával – így ír: *"Vannak művészek, akik mindig újra megcsinálják azt, amit már tudnak és vannak olyanok, akik mindig azt csinálják, amit még nem tudnak."* Milyen gondosan és találóan fogalmaz, amikor megállapítja: *"...a zene általában ott kezdődik, ahol a szavak, képek realitása elvész, ahol a valóságnak irrealitássá kell változnia."* Súlyos szavakba foglalta a németek zenéjéről alkotott véleményét: *"Egy évszázadon keresztül a németiség formálta egész Európa zenei nyelvét, amely a nagy géniuszok kezében oly módon lett nemzetközivé, hogy végül a zene már nem nemzetközi nyelv lett, hanem egy nemzet nyelvén kezdett beszélni a többnyelvű Európa."* Költői és megvilágosító a városi és a falusi zenehasználatról írt mondata: *"A városi ember számára a zene vasárnapi kalács, a falusinak meg mindennapi kenyér."* Egyszerre vetette-e papírra, vagy sokáig formálta-e írásait? Nem tudjuk, de ez nem is lényeges, mert csak a végeredmény a fontos. Mint pontos, lelkiismeretes ember, nem engedhette meg magának, hogy bár okos, de fésületlen író-sok maradjanak utána. Mi a franciákat – elég felületesen – könnyed (légere), bohó embereknek tartjuk. Nos, az ilyen magatartás a legkevésbé volt jellemző Lajthára. A franciáktól ő a fényt, a szabadságot, a rendet, a mindig színes változatosságot tanulta meg, bármilyen ellentmondásban is volt ez a magyar valósággal, a magyar emberek magatartásával. Talán ide vezethető vissza az a ki nem mondott féltés, aggodás és remény, amely cikkeiben és előadásaiban a sorok mögött gyakran meghúzódott, és időnként még ma is ránk sugárzik. Bartók Béla halálának második évfordulóján szorongva kérdezi: *"Gondolunk-e Bartók kézirataira?... Összegyűjtünk-e minden tárgyat, írást, emléket, amik között élt? Művei, kézírása, életének minden dokumentuma olyan érték, amelyet igazában ma még fel sem becsülhetünk."* Erről – szerencsére – elmondhatjuk, hogy a családtagok és az illetékes kutatók itthon és Amerikában is mindent megtettek és meg is tesznek, ami csak lehetséges. Ezt bizonyára örömmel nyugtázná Lajtha László is.

"A népzene fogalmát pontosan meghatározni... azt jelentené, hogy valódi képét akarja rögzíteni egy olyan folyamatnak, amely állandóan, minden pillanatban változik." A megjegyzések tehát nem egyebek mint pillanatképek, s ezeknek a sora adja meg a népdal igazi arcát. Ezért kell egy adott faluban, egy adott énekeshez többször is visszamenni az évek során. *"A népzene tehát kimondottan a variánsok művészeté... A népzeneben az egyén csupán a közösség pillanatnyi képviselője... Minél nagyobb az egyéniség alkotó szere-*

pe... annál inkább távolodnak el a népművészet ősi és igazi atmoszférájától. Rembrandtnál az egyéni ecsetkezelés elsőrangú fontosságú... ha egy paraszt bímzösszony egyéni munkát igényeszik készíteni, az nem erény, hanem hiba."

Lajtha több ezer fennmaradt népdal-„pillanatképe” általában igen pontos, sok apró részletre is kiterjedő, igaz, helyenként nem könnyen értelmezhető, de mindig jól olvasható. Ebben is Bartókhoz állt közel, aki ugyancsak nagy pontossággal írta le mindazt, ami a fonográf hengereken volt hallható. A metronóm-jelzések gyakori váltását és a szokatlan ritmusképleteket Lajtha talán túlzásba is vitte, mert ezeket szinte lehetetlen visszaénekelni. (Igaz, hogy lejegyzései nem éneklésre készültek, mint ahogy Bartókéi sem, ellentétben Kodályéival.) A népdalokat hosszú éveken át saját maga tisztázta le, később, amikor a komplikált széki lejegyzések készültek, mindent újra leíratott egy kottarajzolóval. Ez is jellemző volt rá, hogy csak gondos, szép írást adott ki a kezéből. Nagyrészt ma is ezeken tároljuk Lajtha népdalgyűjtését az MTA Zenetudományi Intézetének Népzenei Archívumában.

A kötet legbővebb fejezetének a magyar népzeneről és népzene kutatásról szóló cikkei jól tükrözik Lajtha László idevonatkozó szilárd elméleti alapvetését és annak gyakorlati megvalósulását. Kutatási területe mindenkinél jobban kiterjedt nemcsak a vokális, de az instrumentális zenére is, a kezdetnek számító 1911-es ajnácskői gyűjtéstől egészen haláláig. Rajta kívül nem volt és ma sincs magyar népzene kutató, aki olyan széleskörűen: Erdélytől a palócokon át Sopronig, Vasig a primások, zenekarok vagy más hangszerjátékosok hasonló gazdag anyagát örököltette volna meg, a népdalokról nem is szólva. Ez nem csupán nagy érdeklődését, hanem kitűnő zenei felkészültségét is mutatja. Csak kifinomult hallással rendelkező, művelt muzikus tudta meghallani és leírni az immár legendássá lett „hamis” zenekari hangzást. Csak a hangszerelésben jártas zeneszerző tudta szétválasztani a falusi bandák összerosódó szólamait. Széki és körispataki kötete a magyar népzene kutatás csúcspontját jelenti. Aki gyűjtött már valaha népzene-t, az tudja, hogy nem is olyan könnyű megszólaltatni, éneklésre bírni a kérdezetteket. A célirányos beszélgetés fonálának gombolyítása nagy figyelmet és ügyességet, sőt lélektani elemzést kíván. Lajtha tanár úr ennek is értette a módját. Egy-egy órán kiderült, tudta, hogyan kell bánni a világjáró cigányprimás Buházival, és azt is tudta, hogy egészen másképp kell szólni a soproni cimbalmos Tendl Pali bácsihoz vagy a szombathelyi Csejtei primáshoz.

A zenekarokkal kialakult szoros kapcsolatból egyenesen következik, hogy a népzene kutató Lajtha az első között volt, akik szívügyüknek tekintették a magyar néptáncok gyűjtését, felvételét és tanulmányozását. Már 1928-ban az I. Nemzetközi Népművészeti Kongresszuson négy pontos javaslatot tett a sürgős tennivalókra, köztük a filmen és írásban történő gondos rögzítésre, valamint a táncok tanulmányozásából leszűrt eredmények közzétételére. Néhány évvel később magabiztosan deklarálta: „A magyar folklórban a zene, az ének és a tánc elválaszthatatlan hármas egység.” Ezt előtte senki sem mondta ki, mert mind csak a népdalokra összpontosították a figyelmet. Valóban: nincsen tánc muzsika nélkül, s ott, ahol zenélnek, ott a zenét mindig kisebb-nagyobb mozdulatokkal kísérik. A rögtönzésben oly gazdag hangszeres zenét és népi táncot kizárólag hallás vagy látás útján megörökíteni lehetetlen. A dallamok apró díszítései, a ritmusok hajlékony változásai gépi felvételt kívánnak. De éppen így a táncosok lépéseinek vagy ugrásainak robusztus vagy leheletfinom összjátékát is ma már színes, hangosfilmmel kell felvenni. A film az énekesek, hangszeresek és táncosok magatartását és környezetét is rögzíti, s így a gyűjtött anyag a saját „világában” marad, és élet-

szerűbbé válik, mintha csak papírra írott jegyzeteket készítettek volna róla. Ha azután később többször és lassítva is levetítik a filmet, akkor már sokkal biztosabban és jobban leírhatják a hangszerek játékát, a táncosok testének minden mozdulatát. Lajtha nem szűnt meg állandóan hangoztatni a mindenkori legmodernebb gépek beszerzésének szükségességét.

Régebben a gyűjtésnek csak a legjavát tudtuk gépi úton megörökíteni. Többnyire azt is csak csonkán. Ma már mindent felveszünk, még a – sokszor nagyon értékes – beszélgetéseket is. Lajtha László gondos előrelátással írta több mint hatvan évvel ezelőtt: *„Ahogyan jótörekvésű elődeink nem gondolhattak azokra a szempontokra, amelyekből ma vizsgáljuk a népzénet, úgy nem tudhatjuk mi sem, mit hoz a jövő, mit fognak utódaink kutatni a népzéneben. A mai leírás, a mai anyagfeldolgozás és csoportosítás csak a ma tudományának szól. A gépi felvételek azonban a jövőnek is anyagot adnak.”*

Élete utolsó éveiben Lajtha is mindig magnetofonnal, sőt egy-két fiatalabb munkatársával együtt gyűjtött. Közülük Erdélyi Zsuzsa, Gábor Éva, Tóth Margit nemcsak a gyűjtések előkészítésében, az utazás, a szállás biztosításában, de a magnetofonok kezelésében, a jegyzőkönyvek írásában, majd a szövegek és a dallamok egyszerű lejegyzésében is segédkezett. Eközben nagy tapasztalatra tettek szert, *„mert aki nem hallott falun népdalt énekelni, a kótából nem tudja a maga valójában el sem képzelni, hogyan hangzik az.”* Lajtha László útítársainak már nem kell elképzelniük, mert százszorosan átélték, megtanulták ezt. De ennél még többet is megtanultak. Azt, hogy mi az emberi kapcsolatteremtés, és mi a zenei igényesség kielégítésének a legjobb útja.

A nagy egyéniségek bár elmennek, de életükből mindaz, ami igazán nagyra tette őket, az utódokra marad. Bartók és Kodály mellett Lajtha László is hatalmas szellemi örökséget hagyott ránk. Rajtunk áll, hogyan sáfárkodunk vele.

Vikár László

